

+LIK EKLI DURUM NITELIK ISIMLERININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NDE KULLANIM ŞEKİLLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Analyse About Usage Forms of State Quality Nouns with +lık Appendix

Ahmet AKÇATAŞ*

ÖZET

Türkiye Türkçesinde +lık ekinin işlevlerinden biri de *çalışkanlık, güzellik, iyilik, mutluluk* gibi durum nitelik isimleri yapmaktır. Bu özellik, Türkçenin ayrıntılı ifade gücünün bir alanı olan nitelemenin etkili ve güçlü anlatımdaki imkânlarını genişletir. Bu çalışmanın amacı, nitelik isimlerinin kullanılışından yola çıkarak, dilimizdeki durumunu incelemektir.

+lık ekinin isim ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren, yaygınlaştıran nitelikte soyut adlar türetme yanında, sıfatlardan da niteliği genel, yaygın ve soyut isimler elde etme özelliği de vardır. Bu tür isimlere *alışkanlık, azlık, büyüklük, dalgınlık, delilik, gençlik* kelimeleri örnek olarak verilebilir.

Bu çalışma, yukarıda belirtilen özelliklerinden dolayı zengin bir anlatım imkânı veren +lık ekiyle türetilmiş durum nitelik isimlerinin cümle içindeki kullanımını çeşitli cümle örnekleriyle tespit edecektir.

Anahtar Kelimeler: Durum nitelik ismi, isim, türetme, ek, sıfat

ABSTRACT

One of the functions of +LIK appendix in Turkey's Turkish language is to make state quality nouns such as beauty, goodness, happiness, diligence. This character improves the opportunities in effective and powerful expression of state quality which is the branche of detailed strong expression of Turkish language. The aim of this study is to analyse the condition in our language by using state quality names.

State quality produce abstract nouns which generalizes them, by participating to the nouns and adjectives as well as adjectives. These types of nouns: habit, bigness, youngness, crazyness, unawarness are the good examples of this subject.

---

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bl. Öğretim Üyesi

This study is going to determine the uses of state quality nouns which are produced by +IIK appendix, within the sentence by various types of sentence cases.

Key Words: State quality noun, noun, derivation, appendix, adjective

***

GİRİŞ

+IIk ekinin Türkiye Türkçesinde görülen işlevlerinden biri de *acılık, bolluk, gençlik, iyilik, kötülük, tatlılık* gibi durum nitelik isimleri yapmaktır. +IIk ekli durum nitelik isimleri, Türkçenin ayrıntılı ifade gücünün bir alanı olan nitelenenin etkili ve güçlü anlatımdaki imkânlarını kullanır.

Bu çalışmanın amacı, +IIk ekli durum nitelik isimlerinin kullanımını, dilimizden örnekler üzerinde incelemektir. İncelememizde “+IIk ekli durum nitelik ismi” terimi, ilk kez sıfatlara +IIk eki getirilerek türetilmiş nitelik anlamı taşıyan isimler için kullanılmıştır.

Çalışmada +IIk ekli durum nitelik isminin kullanımını incelenirken verilen örnekler, konuşma dilinden alınmıştır. Bunun sebebi, konunun ayrıntılarının daha net örneklendirilmesi için konuşma dilinin daha uygun olmasıdır. Günümüzdeki birçok dil bilim çalışması da bu yolu tercih etmektedir. Ayrıca şimdiye kadar yazılmış metinler üzerine yapılmış çalışmalarla sınırlı kalmak yerine Türkiye Türkçesi ana dili konuşucularının zihinlerine de başvurulmalıdır (BOZ 2007: 12).

+IIk ekinin asıl işlevi, eklendiği kelimeye “tahsis, bir şey için” anlamı veren adlar türetmektir. Ekteki kullanım işlevliği ve geldiği kelimenin anlam yapısı, ona ana işlevine koşut yeni bir takım işlevler kazandırmıştır. Böylece ekin görevi dallanmış ve kapsamı genişlemiştir. Bu gelişimin nasıl olduğunu anlamak için +IIk ekinin XVII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesindeki durumu hakkındaki bilgiyi, Golas’ın bu konudaki makalesinde bulabiliriz (GOLAS 2000: 267).

İsim ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren, yaygınlaştıran nitelikte soyut isimler türetme özelliğine sahip +IIk eki, sıfatlardan da niteliği gösteren genel, yaygın ve soyut isimler elde etmemizi sağlamıştır. Bu tür isimlere şu örnekler verilebilir: *alışkanlık, azlık, büyüklük, canlılık, cimrilik, çıplaklık, çokluk, dalgınlık, delilik, huysuzluk, ihtiyarlık, iyilik, kırıklık, kıskançlık, mutluluk, olgunluk, sıcaklık, soğukluk, tanışıklık, yavaşlık, yücelik* (KORKMAZ 2003: 55).

Ayrıca fiil köklerine gelerek sıfatlaşmış şekillerin de +IIk ekli durum nitelik ismi türetmeye uygun olduğu, örneklerde görülmektedir. Soyut isimler, sıfat niteliğindeki -Ar, -mAz, -mIş ekli sıfat-fiillere getirilen +IIk ekiyle de oluşturulur: anlaşılabilirlik, anlaşmazlık, duyarlık, doymazlık, geçerlik, geçmezlik, sürerlik, tutarlık, yeterlik, yetmezlik, yürürlük, beğenmişlik, görmüştük, görüp geçirmişlik, yıpranmışlık vb.

+IIk eki, eş ve zıt anlamlı ikileme sıfatlarından ikilemeli soyut isimler de türetir: *bağlık-bahçelik, güllük-gülistanlık, ölümlük-dirimlik*.

Sayı sıfatlarına +IIk eki gelince grup ve bir arada olma bildiren isimler türetirler: *birlik, binlik, yüzlük* (KORKMAZ 2003: 55).

1. Türkiye Türkçesinde +IIk Ekinin, Durum Nitelik İsmi Dışında Türettiği İsimler

Türkiye Türkçesinde +IIk ekli durum nitelik isminin kullanımını incelemeye başlamadan önce, bu ekin türettiği diğer isimleri ilgili başka kaynaklardan araştırdık. Bu konuda önceki çalışmaların tamamını inceleyip, onları yetkin bir şekilde değerlendiren Korkmaz'ın “*Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*” adlı kaynağından aşağıdaki tespitleri sizlere aktarıyoruz. Böylece bu ekin kullanımıyla ve işlevleriyle ilgili bir ön bilgi vereceğiz:

I. İsimlerden *tahsis işlevli* ve *bir şey için* anlamlı isimler türetir: *akşamlık, bayramlık, dolmalık, tohumluk, yemeklik* gibi. Bu isimler, sıfat olarak da kullanılır: *bayramlık* elbise, *dolmalık* biber, *hediyelik* eşya.

II. Tahsis işlevinin bir hizmet alanı olarak “bir şeyin toplu olarak konulduğu yer” anlamıyla yer isimleri oluşturur: *çöplük, kömürlük, zeytinlik*.

III. Bir nesnenin doğadaki bolluğunu, toplu olarak bulunduğu yeri gösteren isimler yapar: *çalılık, çimenlik, kayalık, kumluk*.

IV. +IIk eki, verdiği “tahsis, bulunma” anlamıyla ülke, ilçe, köy, mahalle, semt gibi yer isimleri yapar: *Arnavutluk, Ayvalık, Etlik, İncirlik*.

V. Bu ek, “bir şey için” anlamıyla âlet isimleri yapar: *kürdanlık, meyvelik, buzluk, ayakkabılık*.

VI. Bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren isimlerden meslek adı ve uğraşı alanı gösteren isimler türetir: *askerlik, avukatlık, dişçilik, kasaplık, öğretmenlik*.

VII. İlgili isim köklerinden siyasî, felsefî, dinî düşünüş ve inancı, o inanışa bağlılığı bildiren isimler türetir: *akılcılık, Atatürkçülük, Hıristiyanlık ilericilik, Türkçülük*.

VIII. İsimlerden rütbe ve makam isimleri türetir: *ağalık, bakanlık, muhtarlık, valilik* (KORKMAZ 2003: 55).

+IIk ekinin sıfatlardan durum nitelik ismi yapma işleviyle diğer isim türetme işlevleri karşılaştırıldığında aralarındaki benzerlik, bulunma ya da aidiyet bildirmeleridir. Aralarındaki fark ise, birinde bir varlık ya da nesnenin diğerinde ise bir niteliğin varlığının söz konusu olmasıdır. Ancak +IIk ekiyle türetilmiş kelimelerin diğer kelimelerle ve ögeleşerek cümlenin diğer ögeleriyle kurduğu ilişkilere bakıldığında kullanım alanında farklılıkların başka boyutlara taşındığı görülecektir.

2. Türkiye Türkçesinde +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi'nin Kullanımları

+IIk ekiyle türetilen kelimeleri durum nitelik ismi türetenler ve türetmeyenler olarak karşıladıktan sonra şimdi de +IIk ekli durum nitelik ismini Türkiye Türkçesinin ana dili konuşucularından örnekler üzerinde kullanımları ve işleyişleri açısından inceleyelim:

Türkiye Türkçesinde +IIk ekiyle türetilmiş durum nitelik ismi, değişik kelime grupları içinde ve cümlede öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların değişik yapılar içinde kullanılışı, özellikle nitelemenin işlenip etkili ve güçlü bir anlatımda kullanılması için önemli kolaylıklar sağlamaktadır.

+IIk eki, Türkçedeki sıfat türünden kelimelere gelerek isim türetebilme gücünü en iyi işleyen dil özelliklerine sahiptir. Sıfatlardan türetilen *güzel-lik*, *tatlı-lık* gibi kelimeler, isimler gibi kullanılabilir ve nitelenebilir:

“Dışarıda kalan süte bir *tatlılık* geldi.”

“Bilmez ki *güzellikler* geçicidir.”

Bu cümlelerde yer alan türetilmiş isimler, hem durum ekleri alabiliyorlar, hem de bir yan cümle tarafından nitelenebiliyorlar. Sıfatlardan türetilen bu kelimeler, isimler gibi tüm sözdizimi özellikleriyle donatılabilirler (AKERSON-OZIL 1998: 149).

+IIk eki, Türkçenin belirli sıfatlarına gelerek, onlardan durum nitelik ismi türetir. +IIk ekli durum nitelik ismi, dilde önemli bir konu olan nitelemede zengin kullanım alanları açar.

+IIk ekli durum nitelik ismini incelemeyen önce niteleme kavramını derinlemesine anlamak gerekiyor. Niteleme, bir ismi belli özelliklerini göz önüne alarak, aynı kümede yer alan öteki isimlerden ayırmaya, yeni bir alt küme oluşturmaya, küme daraltmaya ya da bu isim hakkında ek bilgiler vermeye (söz konusu ismi yeni bilgilerle donatmaya) yarar (AKERSON-OZIL 1998: 92).

Niteleme işlevli sıfatlar, nesne ve kavramların tanımlayıcısı, ayırıcısı, öznelleştirici özellik ve niteliklerinin dile getirilmesini sağla-

maktadır (YILMAZ 2004: 53). İşte bu sıfatlardan +lık ekiyle türetilen durum nitelik ismi, bu dile getiriş usulü üzerinde işler:

“Gözlerinde bir *mutluluk* vardı.”

“*İyilik*, içine huzur vermişti.”

“Beklediğimiz, sadece *çalışkanlık*.”

Bu cümlelerdeki *mutluluk*, *iyilik*, *çalışkanlık* +lık ekli durum nitelik isimleri, sırasıyla konu, kılıcı ve hedef şeklinde nitelikleri ortaya koymaktadır. Bu nitelikler, değişik öge konumlarında cümlelerde işlenir.

+lık ekli durum nitelik isminin sıfatlara yakınlığı, onların zıtlık ilişkisiyle açıklanabilir. Çünkü sıfatların anlamca karşıtları vardır. Ancak isimlerin karşıtları yoktur. +lık ekli durum nitelik isminin de karşıtları bulunmaktadır (BOZKURT 1995: 268).

“*Mutlu* günler hiç bitmese./*Mutsuz* günler hiç gelmese.”

Sıfat

Sıfat

“*Mutluluk* bitmesin./ *mutsuzluk* gelmesin istenir.”

Durum Nitelik İsmi

Durum Nitelik İsmi

Bu örneklerde “*mutlu*” sıfatının karşıtı, “*mutsuz*”; “*mutluluk*” nitelik isminin karşıtı, “*mutsuzluk*”dur. Görüldüğü gibi hem sıfatların, hem de nitelik isimlerinin karşıtları bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde +lık ekli durum nitelik isminin kullanımlarında niteliğin kavram olarak ele alındığı ve diğer öğelerin üzerinde işlediği görülür. Bu da +lık ekli durum nitelik isminin işleyiş düzeni hakkında bir fikir vermektedir.

Sıfat, bir adın niteliğini tek başına belirtebilir. Adın gösterdiği şey ile ilgili nitelik ve bu niteliğin adı bir araya gelerek bu belirtme işi gerçekleşir. Kelime olarak temel anlamı bakımından sıfat, niteliğin işleve dayalı isimlendirilişidir. Sıfat olarak bilinen kelimeler, tek başlarına esasen bir şeye, bir kimseye ait olan özellik, mahiyet, nitelik veya vasıf bildirmedikleri için kavram olarak sıfat değildirler. Bu tür kelimeler, isimleri nitelemeye yarayan öğelerdir. Ancak özellik, mahiyet, nitelik veya vasıf bildirdikleri için aslında *siyahlık*, *zenginlik*, *büyüklik* vb. kelimelere sıfat demek daha doğru olacaktır (YILMAZ 2004: 41). *siyahlık*, bir sıfatı ifade ederken “*siyah ceket*” tamlamasında yer alan *siyah* ise bir niteleyendir. *Siyah*, bu tamlamada ceketin *siyahlık* sıfatına sahip bulunduğunu, ceketin renk bakımından *siyah* olduğunu belirtmektedir. Özellik, mahiyet, nitelik, vasıf gibi kavramlar, soyut bir karakter taşıırken niteleyen daha somut bir karakter taşımaktadır. Biz “*siyah ceket*” ifadesindeki *siyah* rengi görme duyumuzla algılayabiliriz; ancak bir zihni soyutlama ile ifade ettiğimiz *siyahlık* sıfatını görme duyumuzla algılayamayız (GÖKNEL 1974: 30).

+IIk ekli durum nitelik isimleri, sıfatlara göre anlam sınırları çizilmiş daha gerçek niteliklerin ifade edildiği yapılardır. Çünkü +IIk ekli durum nitelik ismi, herhangi başka bir kelimeye ihtiyaç duymadan vasıfları ifade edebilir. Bunların sözdiziminde kullanım imkânları, dilin niteleme yapısına önemli katkılarda bulunur. Şimdi kelime türü, grubu ve öge düzeylerinde +IIk ekli durum nitelik isminin kullanımını örnekler üzerinde inceleyelim:

2.1. Kelime Türü Bakımından +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi

2.1.1. +IIk Ekli Durum Nitelik İsminin İsim Olarak Kullanımı

+IIk ekli durum nitelik ismi, isim görevinde cümlede niteliğe dayalı kavramları ifade etmekte kullanılır:

“*Sevimlilik*, insanları sahibinin çevresinde toplar..”

“Geçmişteki *kötülükleri* unutmadık.”

“*Gençliğin*, bir gün geçecek.”

Bu cümlelerde *sevimlilik* +IIk ekli durum ismi, tavrı; *kötülük*, niteliğe dayalı davranış şekli; *gençlik*, dönem belirleme sağlamaktadır.

2.2. +IIk Ekli Durum Nitelik İsminin Kelime Gruplarında Kullanımı

+IIk ekli durum isimleri, isim tamlamalarında tamlayan, tamlanan veya her ikisi, sıfat tamlamalarında nitelenen isim, filimsi gruplarında yardımcı öge, edat gruplarında isim unsuru olarak kullanılır.

2.2.1. İsim Tamlamasında +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi

İsim tamlamalarında kurulan aidiyet ve bütün-parça ilişkisi, tamlayan durumundaki +IIk ekli durum nitelik ismi vasıtasıyla kendisine ait olunan ve bütün olma şeklinde kurulabilir. Bu ilişki, isim tamlamasının belirtili olup olmamasına göre iki şekilde kurulabilir:

2.2.1.1. Belirtili İsim Tamlamasında +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi

2.2.1.1.1. Belirtili İsim Tamlamasının Tamlayanı +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi

“*kötülüğün* cezası”, “*zenginliğin* sonu” ve “*suçluluğun* belirtileri” belirtili isim tamlamalarının ilgi ekiyle tamlayanı olan, *kötülük*, *zenginlik* ve *suçluluk* +IIk ekli durum nitelik isimlerinin, tamlananlarıyla ilişkileri, şu şekildedir:

kötülük → ceza: Nitelik – karşılık

zenginlik → son: Nitelik – bitiş

suçluluk → belirti: Nitelik – işaret

2.2.1.1.2. Belirtili İsim Tamlamasının Tamlananı +Iık Ekli Durum Nitelik İsmi

“kötünün *çirkinlikleri*”, “kardeşin *iyilikleri*” ve “adamın *kurnazlıkları*” isim tamlamalarının iyelik ekiyle tamlanan olmuş +Iık ekli durum nitelik ismi, tamlayanlarıyla şu ilişkileri kurmuşlardır:

kötü → *çirkinlik*: Kişi - nitelik

kardeş → *iyilik*: Kişi - nitelik

adam → *kurnazlık*: Kişi - nitelik

2.2.1.1.3. Belirtili İsim Tamlamasının Hem Tamlayanı Hem Tamlananı +Iık Ekli Durum Nitelik İsmi

İsim tamlamalarında bazen hem tamlayan, hem tamlanan +Iık ekli durum nitelik ismi olabilir. Böyle durumlarda tamlananın anlatım imkânları, iki nitelik arasında kurulur:

“*iyiliğin güzellikleri*”, “*canlılığın benzerlikleri*” ve “*cahilliğin karanlığı*” isim tamlamalarının +Iık ekli durum nitelik isminden oluşan tamlayan ve tamlananları arasındaki ilişkiler ise:

iyilik → *güzellik*: Nitelik – nitelik

canlılık → *benzerlik*: Nitelik – nitelik

cahillik → *karanlık*: Nitelik – nitelik

2.2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlamasında +Iık Ekli Durum Nitelik İsmi

2.2.1.2.1. Belirtisiz İsim Tamlamasının Tamlayanı +Iık Ekli Durum Nitelik İsmi

“*mutsuzluk* alametleri”, “*yardımcılık* oyunu” ve “*iyilik* yarışı” belirtisiz isim tamlamalarında; +Iık ekli durum nitelik ismi yapısındaki “*mutsuzluk*”, “*yardımcılık*” ve “*iyilik*” tamlayanları, *alametler*, *oyun* ve *yarış* tamlananlarıyla şu ilişkileri kurmuştur:

mutsuzluk → *alametler*: Nitelik – işaret

yardımcılık → *oyun* : Nitelik – eylem

iyilik → *yarış* : Nitelik – karşılaştırma

2.2.1.2.2. Belirtisiz İsim Tamlamasının Tamlananı +Iık Ekli Durum Nitelik İsmi

“doktor *titizliği*”, “başkan *yardımcılığı*” ve “sabah *mahmurluğu*” belirtisiz isim tamlamalarının iyelik ekiyle tamlanan olmuş +IIk ekli durum nitelik ismi, tamlayanlarıyla şu ilişkileri kurmuşlardır:

doktor → *titizlik*: Meslek - nitelik

başkan → *yardımcılık*: Unvan - nitelik

sabah → *mahmurluk*: Zaman - nitelik

2.2.1.2.3. Belirtisiz İsim Tamlamasının Hem Tamlayanı Hem Tamlananı +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi

“*canlılık* özellikleri”, “*arsızlık* kurnazlığı” ve “*bilgelik* aydınlığı” belirtisiz isim tamlamalarının +IIk ekli durum nitelik isminden oluşan tamlayan ve tamlananları arasındaki ilişkiler ise:

canlılık → *özellik* : Nitelik – nitelik

arsızlık → *kurnazlık*: Nitelik – nitelik

bilgelik → *aydınlık* : Nitelik – nitelik

2.2.2. Sıfat Tamlamasında +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi

+IIk ekli durum nitelik ismi, niteliği isimlendirirken üzerinde ikinci bir nitelime işlemi gerçekleştirebilir. Bu, +IIk ekli durum nitelik isminin sıfat tamlamasında isim görevi almasıyla oluşur: “sonsuz *zenginlik*”, “büyük *fedakârlık*”, “son *mutluluk*” sıfat tamlamalarında sıfatlar, niteliledikleri +IIk ekli durum nitelik ismiyle şu şekilde kullanılmışlardır:

sonsuz → *zenginlik*: Nitelik ← süre (Niteliğin süresi)

büyük → *fedakârlık*: Nitelik ← miktar (Niteliğin miktarı)

son → *mutluluk*: Nitelik ← sıra (Niteliğin sırası)

Zengin, *fedakâr* ve *mutlu* nitelikleri, +IIk ekiyle önce isimleşmiş, sonra *sonsuz* sıfatı tarz; *büyük* sıfatı *miktar*; *son* sıfatı *sıra* bakımından bu isimlerin bildirdiği özellikleri donatmışlardır. Yani “*zengin*” niteliğinin süre; “*fedakâr*” niteliğinin miktar; “*mutlu*” niteliğinin sıra bakımından belirlenmesinde +IIk ekli durum nitelik ismi kullanılmıştır. Bazen +IIk ekli durum nitelik ismine “*bir*” sıfatı getirilerek tanımlanıp (içeriğinin belirginleştirilip) kalıplanması söz konusudur. “*bir fedakârlık*”, “*bir büyüklük*” (AKASLAN 2002: 21).

2.2.3. Fiilimsi Gruplarında +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi

+IIk ekli durum nitelik isminin fiilimsi grubunda yardımcı öge olarak görev alması, değişik işlevlerde kullanılabilmesini sağlamaktadır. Bunların cümlede yardımcı yüklem, özne, nesne, zarf tümleci ve durum ekli

tümleç (Geleneksel dilbilgisinde -A, -DA ve -DAn durum eklerinden biriyle kurulmuş ve yer tamlayıcısı veya dolaylı tümleç terimleriyle karşılanan öge) olarak kullanıldığı örnekler, nitelemenin değişik yorumlamalarına imkân vermektedir:

2.2.3.1. +Iık Ekli Durum Nitelik İsmi Fiilimsi Grubunda Yardımcı Yüklem

Fiilimsi gruplarında yardımcı yüklem olan +Iık ekli durum nitelik ismi, temel cümleyi tamamlayan niteleyici gruptaki işi, oluşu bildiren birleşik fiilin isim kısmında yer alır. “Anlattığı bu olay yüzünden arada *düşmanlık oluşması, ondan yardım istememi zorlaştırdı.*” cümlesinde düşmanlık +Iık ekli durum nitelik ismi, “*düşmanlık oluş-*” yardımcı yüklemine oluşturan “*düşmanlık ol-*” birleşik fiilinin isim kısmıdır. “*düşmanlık oluş-*”un yardımcı yüklemi olduğu isim fiil grubu ise, cümlelerin öznesi olan “anlattığı bu olay yüzünden arada *düşmanlık oluşması*” ögesini meydana getirmektedir.

2.2.3.2. +Iık Ekli Durum Nitelik İsmi Fiilimsi Grubunda Yardımcı Özne

Fiilimsi gruplarında yardımcı özne olan +Iık ekli durum nitelik ismi, temel cümleyi tamamlayan niteleyici grupta etken unsuru belirlemektedir. “*Ayrılıklar gelince, kavuşmak için beklemekten başka çare kalmadı.*” cümlesinde *ayrılıklar* +Iık ekli durum nitelik ismi, zarf-fiil grubunun yardımcı öznesi olmuştur.

2.2.3.3. +Iık Ekli Durum Nitelik İsmi Fiilimsi Grubunda Yardımcı Nesne

Fiilimsi gruplarında yardımcı nesne olan +Iık ekli durum nitelik ismi, temel cümleyi tamamlayan niteleyici grupta etkilenen unsuru belirlemektedir. “*Güzellikleri anlatan çocuk, çok heyecanlıydı.*” cümlesinde *güzellikleri* +Iık ekli durum nitelik ismi, sıfat-fiil grubunun yardımcı nesnesi olmuştur.

2.2.3.4.+Iık Ekli Durum Nitelik İsmi Fiilimsi Grubunda Yardımcı Zarf Tümleci

Fiilimsi gruplarında yardımcı zarf tümleci olan +Iık ekli durum nitelik ismi, temel cümleyi tamamlayan niteleyici gruptaki fiilin anlamını tamamlama veya sınırlama işini yapar. Bu yapı, daha çok +Iık ekli durum nitelik isminin edat grubunda isim unsuru olması şeklinde gerçekleşir: “*Hastalık için ilaç alman, çok önemli*” cümlesinde *hastalık* +Iık ekli durum

nitelik ismi, zarf tümlecini oluşturan “*hastalık için*” edat grubunda isim unsuru olmuştur. Bu edat grubu da isim-fiil grubu yapısındaki cümlecikte yardımcı zarf tümleci olmuştur.

2.2.3.5. +Iik Ekli Durum Nitelik İsmi Fiilimsi Grubunda Yardımcı Durum Ekli Tümleç

Fiilimsi gruplarında yardımcı +A, +DA veya +DAn durum ekli tümleç olan +Iik ekli durum nitelik ismi, temel cümleyi tamamlayan niteleyici grupta fiilin yöneldiği, yapıldığı durumu / kişiyi veya fiilin yaptığı işten ayrılma, çıkma bildirir. Şimdi durum ekli tümleç (bkz. 3.2.3) kullanımlarını, durum eklerine göre örnekleyerek inceleyelim:

2.2.3.5.1. +Iik Ekli Durum Nitelik İsmi Fiilimsi Grubunda Yardımcı +A Durum Ekli Tümleç

Fiilimsi gruplarında yardımcı +A durum ekli tümleç olan +Iik ekli durum nitelik ismi, temel cümleyi tamamlayan niteleyici grupta fiilin yöneldiği durum veya kişiyi belirlemektedir: “*Mutsuzluğa* giden yol, bu evlilikten geçiyordu.” cümlesinde *mutusuzluk* +Iik ekli durum nitelik ismi, sıfat-fiil grubunun yardımcı +A durum ekli tümleci olmuştur.

2.2.3.5.2. +Iik Ekli Durum Nitelik İsmi Fiilimsi Grubunda Yardımcı +DA Durum Ekli Tümleç

Fiilimsi gruplarında yardımcı +DA durum ekli tümleci olan +Iik ekli durum nitelik ismi, temel cümleyi tamamlayan niteleyici grupta fiilin yapıldığı yeri, durumu veya kişiyi belirlemektedir. “Rahatı *yalnızlıkta* gören adam, kimseyle konuşmak istemiyor.” cümlesinde *yalnızlık* +Iik ekli durum nitelik ismi, sıfat-fiil grubunun yardımcı +DA durum ekli tümleci olmuştur.

2.2.3.5.3.+Iik Ekli Durum Nitelik İsmi Fiilimsi Grubunda Yardımcı +DAn Durum Ekli Tümleç

Fiilimsi gruplarında yardımcı +DAn durum ekli tümleci olan +Iik ekli durum nitelik ismi, temel cümleyi tamamlayan niteleyici grupta fiilin yaptığı işten ayrılma, çıkma bildirir: “*Sanatçılıktan* zengin olmayı beklemiyordu.” cümlesinde *sanatçılık* +Iik ekli durum nitelik ismi, isim fiil grubunun yardımcı +DA durum ekli tümleci olmuştur.

2.2.4. Edat Gruplarında +Iik Ekli Durum Nitelik İsmi

Edat grubunu oluşturan edata uygun bir durum ekiyle birlikte +Iik ekli durum nitelik ismi, edat grubunda görev alabilirler: “*Hastalıktan* sonra

yüzü hiç gülmedi.” cümlesinde *hastalık* +IIk ekli durum nitelik ismi, ayrılma durum ekini de alarak *sonra* edatıyla birlikte bir edat grubu oluşturmuştur.

2.3. Öge Olarak +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi

+IIk ekli durum nitelik isminin cümlede öge olarak görev alması, değişik işlevlerde kullanılabilmesini sağlamaktadır. Bunların cümlede yüklem, özne, nesne, zarf tümleci ve durum ekli tümleş (bkz. 3.2.3) olarak kullanıldığı örnekleri tespit ettik. Şimdi +IIk ekli durum nitelik isminin bu öge formlarında kullanışlarına bakalım:

2.3.1. Yüklem Olarak

Durum niteliğinin bildirilmesi, +IIk ekli durum nitelik isminin yüklem görevinde kullanılmasıyla gerçekleşir. Bu şekilde yüklemlemlere sahip cümleler, isim cümlesi türünde olur veya *isim + yardımcı fiil* yapısında birleşik fiille kurulur. Bu iki şekildeki kullanımlar şöyledir:

2.3.1.1. +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi + Ek-fiil Bildirme Kipi Yapısında Yüklem

+IIk ekli durum nitelik isminin ek-fiille çekimiyle onlardan yüklem yapılması şeklinde kurulan yapılarıdır. Niteliğin bildirim şekline işlerler:

“Kara gecelerin sonu, *aydınlıktır.*”

“İnsana yakışan, *doğrudur.*”

“Kötü beslenmenin meyvesi, *hastalıktır.*”

Bu cümlelerde, öznelere belirlendiği durumları hüküm ve +IIk ekli durum nitelik ismiyle kurulmuş yüklemlemler bağlamaktadır. Öznelere sorulan *nedir* sorusuna “*aydınlıktır*”, “*doğrudur*” ve “*hastalıktır*” yüklemlemleri cevap veriyor.

2.3.1.2. +IIk Ekli Durum Nitelik İsmi + Yardımcı Fiil Yapısında Yüklem

Bu yapıda +IIk ekli durum nitelik ismiyle *ol-* yardımcı fiilinin birleşmesiyle birleşik fiil oluşturulur ve bu, yüklem görevinde kullanılır:

“Yıllar geçince bizde de *zenginlik olur.*”

“İş yerinde akşam saatlerine doğru insanların üstünde *bir tembellik olur.*”

“Bazı zenginlerde *cimrilik olur.*”

Bu cümlelerde belirli bir süreç sonucunda gerçekleşen değişim, +IIk ekli durum nitelik ismine getirilmiş yardımcı fiil yapısında belirlenmiştir. *ol-*

yardımcı fiili, +IIk ekli durum nitelik ismine getirilerek, niteliğin değişimini ifade eder şekilde kullanılmıştır.

2.3.2. Özne Olarak

Cümlede nitelikleri tanımlamak için +IIk ekli durum nitelik isminin özne olarak kullanılması tercih edilebilir:

“*Ölümlülük*, canlının hayatının bir gün sona ermesi özelliğidir.”

“*Kararlılık*, yılmadan yapılan bir mücadeledir.”

“*Gençlik*, tecrübesizce harcanan bir servettir.”

Bu cümlelerde “*ölümlülük*”, “*kararlılık*” ve “*gençlik*” özneleri, *ölümlü*, *kararlı* ve *genç* sıfatlarının bir durum olarak tanımlanmasını sağlamaktadır. Cümlenin diğer ögeleri, tanımlamayı özneyi açıklama şeklinde gerçekleştirir.

Bir durum üzerinde yorumlama yapılacak cümlelerde de bu tür özneler kullanılabilir:

“*Fakirlik*, israf ettiğin için senin sonun oldu.”

“*Kararlılık*, hiç beklenmedik başarılar getirir.”

“*Gençlik*, bir gün bitecek.”

“*fakirlik*”, “*kararlılık*” ve “*gençlik*” özneleri, +IIk ekli durum nitelik ismi yapısında niteliği kavramlaştırırken; cümlenin diğer ögeleri, bu nitelikleri konu olarak kullanmıştır. Bu yapıda nitelik, fiili gerçekleştiren özneyi meydana getirerek, cümle yapısında işlenmiştir. Adeta durum kişileştirilerek yoruma açık duruma getiriliyor. Diğer ögeler de yorumlamayı yapmaktadır.

2.3.3 Nesne Olarak

+IIk ekli durum nitelik ismi, cümlede nesne olabilir. Nesnenin etkilenme özelliği, niteliğin yorumlanmasında kullanılır:

“*Öğretmen*, *tembelliği* eleştirirdi.”

“*Yalanlar*, *mutlulukları* bitirir”

“*Sırdaşlığı* aramıyor değiliz.”

Bu cümlelerde “*tembel*”, “*mutlu*” ve “*sırdaş*” sıfatları, +IIk ekli durum nitelik ismi yapısında nesneleştirilmiştir. “*eleştirirdi*”, *bitirir*” ve “*aramıyor değiliz*” yüklemeleri, bu nitelikleri konu edinerek yorumlar ve kullanır. “*tembel*” niteliği “*eleştirirdi*” yüklemiyle değerlendirilmiş; “*mutlu*” niteliği “*bitirir*” yüklemiyle bitiş bakımından zamanlanmış; “*sırdaş*” niteliği “*aramıyor değiliz*” yüklemiyle istek bakımından yorumlanmıştır.

2.3.4. Durum Ekli Tümleç Olarak (bkz. 3.2.3)

Yönelme, bulunma ve ayrılma durum eklerini alan +IIk ekli durum nitelik isimleri, buldukları cümlelerin yüklemleriyle çeşitli ilişkiler kurarlar. Bu ilişkiler, nitelik üzerine yorum yapılmasını sağlar.

2.3.4.1. +IIk Ekli Durum Nitelik İsminin +A Durum Ekli Tümleç Oluşu

+IIk ekli durum nitelik ismi, +A ekini alarak cümlede durum ekli tümleç olurlar. Bu tür durum ekli tümleçler, etki, konu, yön, yönelme, sebep gibi ilişkilerle +IIk ekli durum nitelik ismi üzerinde çeşitli anlatım imkânları sağlarlar:

- (I) “Zavallı kadın, *ayrılığa* gidiyordu.”
- (II) “Hepimiz bir işe başlarken *kararlılığa* muhtacız.”
- (III) “Büyüklerimiz, *bu sorumsuzluğa* tahammül edemedi.”
- (IV) “*Parasızlığa* son verecektik.”

I. cümlede “*ayrılığa-gidiyordu*” durum ekli tümleç - yüklem ilişkisi, yaklaşma; II. cümlede “*kararlılığa-muhtacız*” durum ekli tümleç - yüklem ilişkisi, nitelik; III. cümlede “*bu sorumsuzluğa-tahammül edemedi*” durum ekli tümleç-yüklem ilişkisi, sonuç; IV. cümlede “*parasızlığa-son verecektik*” durum ekli tümleç-yüklem ilişkisi, amaç şeklinde işletilmiştir. Böylece nitelikle fiil arasında yönelmeye dayalı ilişkilerle nitelik merkezli anlatımlar kurulmuştur.

2.3.4.2. +IIk Ekli Durum Nitelik İsminin +DA Durum Ekli Tümleç Oluşu

+IIk ekli durum nitelik ismi, +DA ekini alınca bir nitelikte bulunma durumunu gösterir. Böylece yüklemle birlikte durum ekli tümlecin kurduğu anlam ilişkileriyle, durumdaki değişiklikler ifade edilir:

- (I) “Arkadaşları, *yalnızlığında* onun yanındaydılar.”
- (II) “*Beyazlıkta eşsizdir.*”
- (III) “Onlar, *iyilikte* yarıştılar.”
- (IV) “O arkadaşımızla eski *ortaklığımızda* bir değişiklik yapacağız.”

I. cümle: “*yalnız*” olma durumunda “yanında olma”

II. cümle: “*beyaz*” olma durumunda “*eşsiz olma.*”

III. cümle: “*iyi*” niteliğinde “*yarışma*”

IV. cümle: “*ortak*” niteliğinde “değişiklik yapma”

İlk iki cümlede bir durum değerlendirilirken, son iki cümlede ise bir fiilin veya durumun gerçekleşmesi, söz konusudur.

2.3.4.3. +İlk Ekli Durum Nitelik İsminin +DAn Durum Ekli Tümleç Oluşu

+İlk ekli durum nitelik ismi, +DAn ekini alarak bir niteliğin kaynak veya sebep oluşu, ondan ayrılma, çıkma durumlarını gösterirler. Yüklem, durum ekli tümleçle kurduğu ilişkiyle bu durumların hangisinin gerçekleşeceğini belirler:

- (I) “Fakirlikten çok çekti.”
- (II) “Yemek yaparken temizlikten taviz vermez.”
- (III) “Evde *kararlılıktan* bahsettiler.”
- (IV) “*Kurnazlıktan* nefret ederdik.”

I. cümle: “*fakir*” niteliğinden “*çekme*”: sebep.

II. cümle: “*temiz*” niteliğinden “*taviz vermeme*”: ayrılma.

III. cümle: “*kararlı*” niteliğinden “*bahsetme*”: konu.

IV. cümle: “*kurnaz*” niteliğinden “*nefret etme*”: kaynak.

Böylece nitelikler, yüklemle +İlk ekli durum nitelik ismi ve +DAn durum ekinin üçlü ilişkisiyle işlenmiştir.

2.3.5. Zarf Tümleci Olarak

Edatlar, isim unsuru olarak +İlk ekli durum niteleme ismi alarak bir edat grubu oluşturabilir. İşte bu edat grupları, cümlede zarf tümleci olarak kullanılabilirler. Böyle durumlarda isimleşmiş niteliğin anlamı, cümlenin yüklemine işlenmesinde kullanılır. Bu şekilde niteliğin anlam özellikleri, cümlede kullanılmış olur:

“Bütün sorunların üzerine *kararlılık ile* gitmeli.”

“*Kendi güzelliği için* her türlü acıya katlanır.”

“Ümit, *ümitsizlik kadar* yakın değil.”

Bu cümlelerde *ile*, *için* ve *kadar* edatları, oluşturdukları gruplarda “*kararlı*”, “*güzel*” ve “*ümitsiz*” niteliklerinin dolaylı olarak “*gitmeli*”, “*katlanılır*” ve “*yakın değil*” yüklemelerini nitelemesini sağlamıştır. Bu ilişkiler, tarz, sebep ve karşılaştırma tarzlarında kurulmuştur.

SONUÇ

Türkiye Türkçesinde +Iık ekli durum nitelik isminin kelime, kelime grubu ve öge düzeylerinde kullanımıyla ilgili şu sonuçlara ulaşıldı:

1. Sıfatlara +Iık eki getirilerek, +Iık ekli durum nitelik ismi türetilir.
2. Bu yapı, niteliklerin değişik düzlemlerde çok yönlü kullanımını sağlar.
3. +Iık ekli durum nitelik yapıları, cümlede kelime olarak isim şeklinde kullanılır.
4. Kelime grubu olarak bu yapılar, isim tamlamasının tamlayanı, tamlananı veya her ikisinde birden kullanılırken, sıfat tamlamasında sadece isim kısımlarında yer alabilirler. (“*tadımlık yemek*”, “*bir yudumluk su*”, “*bir sıkımlık can*” örneklerinde “*tadımlık*”, “*bir yudumluk*”, “*bir sıkımlık*” tamlayanları nitelik ismi değil; sıfattır). Ayrıca fiilimsi grubunun yardımcı ögesi, edat grubunun da isim unsuru olabilirler.
5. +Iık ekli durum nitelik ismi, tamlamalarda sonuç, bitiş, işaret, görünüm, eylem, davranış, nitelik parçası ve ayırıcı nitelik gibi çıkarımlar yapmamızı sağlar. Bunlar sınırlı sayıda örnekten çıkarabildiğimiz yapılardır. Daha geniş bir çalışmayla, bu konuda başka bulgulara elbette ulaşılabilir.
6. +Iık ekli durum nitelik ismi, belirli kurallara bağlı kalmak kaydıyla bütün ögelerde bulunabilir.
7. +Iık ekli durum nitelik ismi, ögelerde şu işleri görür:
  - a. Yükleme durum niteliği bildirme,
  - b. Öznede nitelikleri tanımlama ve yorumlama,
  - c. Nesnede nitelik, etkilenen konumunda konu olma,
  - d. Durum ekli tümleçte yönelme, bulunma ve ayrılma ekleriyle nitelikteki etki, konu, yönelme, yön, sebep gibi ilişkiler kurma,
  - e. Zarf tümlecinde +Iık ekli durum nitelik ismine edatlar getirilerek vasıta, sebep ve karşılaştırma işlevli edat grupları meydana getirme.

İncelemede +Iık ekli durum nitelik isminin işleyişleriyle ulaşılan sonuçlar, bu konunun Türkiye Türkçesinin niteleme ilişkileri açısından önemli verilerini taşımaktadır. Niteleme konusunun bu açıdan ele alınışı, sıfat - isim ilişkileri dışında yeni alanların açılımını sağlamıştır.

Sıfatla isim ve zarfla fiil dışında da bütün kelime türleri arasında ilişkiler vardır. Bu ilişkileri dikkate alırsak +Iık ekli durum nitelik isminin değişik kelime ve öge yapılarında kullanılmasını, kelimeler arası ve ögeler arası bağlantılar yoluyla yeni niteleme ilişkilerini incelememizi gerekmektedir. Çünkü şekil ve yapıyı incelememiz, anlamı görmezden gelerek olursa eksik kalır.

Nitelik bilgisi taşıyan isimler, Türkçenin anlatım imkânlarını güçlendiren bir yapıyla karşımıza çıkmaktadır. Türkçede daha başka kelime alt türleri de tespit edilebilir. Böylece kelime türleri üzerine daha derin çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmamızın kelime bilgisinde yapılabilecek çalışmalar konusunda yeni tartışmalar açma gibi bir amaca da hizmet etmesini diliyoruz.

KAYNAKÇA

- AKASLAN, Talat. (2002), *Durum-Nitelik Adlarının Anlam-Sözdizimi*, Dilbilim Araştırmaları
- BOZ, Erdoğan. (2007), *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- BOZKURT, Fuat. (1995) *Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ERKMAN AKERSON, Fatma ve OZİL, Şeyda. (1998) *Türkçede Niteleme, Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- GOLAS E. S. (2000), *XVII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde –İlk Ekli İsimler*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 29. Sayı
- GÖKNEL, Yüksel. (1974), *Modern Türkçe Dilbilgisi*, İzmir: Esen Kitap ve Kırtasiye Evi.
- KORKMAZ, Zeynep. (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları .
- YILMAZ, Engin. (2004), *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yayınları.